

FORDİZM'DEN ESNEK ÜRETİM REJİMİNE DÖNÜŞÜMÜN KAMU YÖNETİMİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

THE EFFECTS OF TRANSFORMATION FROM FORDISM TO FLEXIBLE PRODUCTION REGIME ON PUBLIC ADMINISTRATION

Ali Rıza SAKLI¹

Öz

1910'lerden 1960'lara kadar yaygın üretim biçimi olarak kabul edilen Fordizm, 1970'lerden itibaren hâkim konumunu Post-Fordizm veya Esnek Üretim ve Birikim Rejimi olarak adlandırılan olguya bırakmıştır. Fordist üretim ve birikim döneminden Esnek üretim ve birikim dönemine geçiş, iş dünyasında önemli bir paradigma değişimi anlamına gelmektedir. Esnek hareket edebilen küçük işletmelerin, ekonomilerin en önemli itici gücü haline geldiği yeni dönemde, kamu yönetimi alanında da önemli değişimler yaşanmıştır. Yeni Kamu Yönetimi, Kamu İşletmeciliği ve Kamu Yönetimi Reformları, 1970'lerden itibaren başlayan kamu yönetimindeki değişim ve yenilenme hareketlerinin adları olmuştur. Görüldüğü gibi Esnek Üretim ve Birikim Rejimi ile aynı dönemde ivme kazanan kamu yönetimindeki değişim, farklı isimlerle anılmış ve değişik kaynaklara dayandırılmış ama Esnek Üretim ve Birikim Rejimine atfedilmemiştir. Hâlbuki kamu yönetimi alanında yaşanan; özelleştirme-özerkleşme-yerelleşme hareketleri, esnek çalışma ve yönetim usullerinin uygulanması ve kamu hizmeti sunumunda dış kaynaklardan yararlanma (taşeronlaşma) olguları, doğrudan Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin bir sonucu olarak gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: Fordizm, Post-Fordizm, Esnek Üretim, Kamu Yönetimi

Abstract

As a common mode of production, from 1910s to 1960s, Fordism has left its dominant position to Post-Fordism or Flexible Production and Accumulation Regime from the 1970s. Transition, from Fordist production and accumulation period to flexible production and accumulation period in the business world, means a major paradigm shift. Significant changes have been experienced in the field of public administration while flexible small businesses has become the most important driving force of the economy in the new period. New Public Management, Public Administration and Public Management Reforms have been started as change and renewal movements of public administration from the 1970s. As we have seen the change in public administration gained momentum with Flexible Production and Accumulation Regime over the same period, but the diversity was not seen as an impact of Flexible Production and Accumulation Regime. Whereas in the field of public administration, privatization-autonomy-localization movements, flexible working and management procedures and the provision of public services to benefit from external sources (subcontracting) cases, developed directly as a result of Flexible Production and Accumulation Regime.

Key Words: Fordism, Post-Fordism, Flexible Production, Public Administration

¹Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, alirizasakli@yahoo.com

GİRİŞ

Liberal ekonomik sistem, zaman içerisinde çeşitli evrelerden geçerek gelişimini sürdürmektedir. Bu gelişim çizgisi içerisinde 1914'e kadar geri götürülebilen Fordist üretim rejimi ile 1970'lerden itibaren onun yerini aldığı belirtilen Esnek Üretim Rejimi özel bir yere ve öneme sahiptir. Esnek Üretim Rejiminin karakterize ettiği dönem; Post-Fordizm, Fordizm sonrası, Neo Fordizm, Esnek Uzmanlaşma ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimi gibi isimlerle anılabilmektedir.

Kapitalist gelişim sürecinde yaşanan bu dönemler, gelişimin varabileceği potansiyel “yeniçağ” tespitlerinde de yerini alabilmektedir. Ernest Sternberg (1993) tarafından belirlenen sekiz potansiyel yeniçağlar şunlardır: Enformasyon çağı, Postmodernizm çağı, küresel karşılıklı bağımlılık çağı, yeni merkantilizm, korporatif denetim çağı, Kapitalizmi insanileştiren yeni sosyal hareketler çağı, köktenci ret çağı ve esnek uzmanlaşma çağı.

Esnek Uzmanlaşma olarak anılan Post-Fordist dönemin, bir yeniçağ potansiyeline sahip olduğunun düşünülmesi, onun ekonomik hayatın her alanında etkisini göstermesinin yanında; toplumsal yapıda, devlet anlayışında, kamu yönetiminde, kültürde ve hayatın hemen her yönünde köklü etkiler meydana getirmesi sebebiyledir.

Fordizm ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimi dönemlerini analiz ederek tanımlamaya çalışan çok sayıda akademik çalışma ve ekol ortaya çıkmıştır. Fordist dönemdeki bunalımı ve eski - yeni dönemin özelliklerini ilk olarak tespit etmeye çalışan Fransız Düzenleme Okulu olmuştur.

Esnek üretim ve uzmanlaşma ile tanımlanan yeni dönemin analizinde, kitlesel üretim yapan Kuzey ve geri kalmış olan Güney İtalya'dan ayrı olarak, küçük çaplı atölye ve fabrikaların birbirleri ile işbirliği yaparak faaliyet gösterdiği “Üçüncü İtalya” kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Esnek Üretim ve Birikim Rejimi döneminin, uygulamanın içinden analizlerle algılanmasında, üçüncü İtalya yararlı bir model sunmaktadır.

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi, aşağıda işaret edileceği gibi, işletmelerde önemli verimlilik artışları sağlamak ve ekonomik gelişme bakımından önemli ilerlemelere kapı açmaktadır. Bu durum, gerekli verimlilik düzeyine ulaşamamakla eleştirilen kamu yönetiminin sorunlu olduğu konuda, özel kesimde önemli ilerlemeler sağlanması anlamına gelmekteydi.

1980'lerde ivme kazanan Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı (Özer, 2005: 5), Esnek Üretim Rejimi'nden önemli ölçüde etkilenmiştir. 1980'lerde ortaya çıkan özelleştirme,

özerkleştirme, özel hukuka tabi hale getirme, esnek istihdam ve taşeron kullanımı gibi uygulamaların hemen hepsi, kamu örgütlerini katı bürokratik uygulamalardan kurtarmayı ve esnek hale getirmeyi amaçlamaktaydı.

Bununla birlikte, Yeni Kamu Yönetimi için Esnek Üretim Rejiminin ürünü olduğu veya onunla tam olarak örtüştüğü savını ileri sürmek kolay değildir. Nitekim Yeni Kamu Yönetimi'nin ortaya çıkışında iktisadi anlayışın etkileri kadar, yeni sağ düşüncenin ortaya çıkışı da önemli görülmektedir (Arslan, 2010: 23-24).

Eryılmaz (2010: 18), Yeni Kamu Yönetimi'ni ortaya çıkaran üç nedenini; Kamu sektörü ve kamu yönetimine yöneltilen yoğun eleştiriler, yeni sağ ve ekonomik kuramdaki değişimler ve özel sektördeki gelişmelerin etkileri biçiminde sıralamaktadır.

Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımını etkilemiş olmakla birlikte onunla tam olarak örtüşmediğinden, Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin kamu yönetimi üzerindeki etkilerinin ayrıca ortaya konulması yararlı görülmüştür. Kamu yönetimindeki değişim ve dönüşüm genelde Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı üzerinden tartışıldığından, Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin kamu yönetimi üzerindeki etkileri pek fazla irdelenmemiştir.

Konunun dört ana başlık altında ele alındığı bu araştırmada, önce Fordizmin ne olduğu ve özellikleri incelenmiştir. Fordist üretim modelinin bunalımını ele aldıktan sonra, ikinci ana başlık olarak Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin tanımı ve özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü başlıkta her iki üretim rejimi karşılaştırılmıştır. Dördüncü başlık altında ise Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin kamu yönetimi üzerindeki etkileri belirlenmeye çalışılmıştır.

I. FORDİZM

A. Fordizm Nedir?

Fordizm, bir üretim ve birikim rejimi olarak teknik anlamda tanımlanabileceği gibi, sosyal ve kültürel etkileri ile birlikte ele alınarak geniş anlamda da tanımlanabilmektedir.

Teknik anlamda Fordizm; “sanayi üretiminin büyük oranda kitlesel üretim olarak gerçekleştirildiği, idari işler ile kol kuvvetine dayalı işlerin Taylorist bir ayrımla belirlendiği, işbölümünün ve iş tanımlarının katı bir şekilde yapıldığı, ürün standartlaştırmasının verimlilik artışları getirdiği ve artan talebin bu standartlaşmayı hızlandırdığı bir üretim biçimidir” (Eraydın,1992: 15).

Gramsci tarafından getirilen Fordizm'in geniş açıdan eleştirel tanımı ise şöyledir: “Kapitalist medeniyette yeni bir dönemi başlatan, plânlı ekonomiye geçişe damgasını vuran,

yalnızca üretimi değil bireyi de plânlayan, yeni bir işçi (ve insan) tipi yaratmak için hayatının en mahrem alanlarını işgal eden ve bir montaj hattı ile sınırlı kalmayan yaklaşımdır” (Kumar, 1995: 68).

Bu iki tanımın da Henry Ford’un uygulamalarını esas aldıkları anlaşılmaktadır. Ancak, Ford’un otomobil üretiminde giriştiği çabaların, Fordizmin ancak yerel bir uygulaması olduğu, buna karşılık Fransız Düzenleme Okulu’nun; bir “birikim rejimi ve düzenleme biçimi” olarak yaptıkları tanımın daha geçerli olduğu ifade edilmektedir (Aslan, 2005: 49).

Düzenleme Okulu, “birikim rejimi” kavramından; üretim ve işgücü örgütlenmesine dair normları, gelir bölüşümü ilkelerini, pazardaki talep şekilleri ve tüketim normlarını, ortak sanayi ve ticaret yönetim kurallarını, ekonomik alanlar arasındaki değişim formları ve ilişkilerini ve diğer makro-ekonomik yönleri anlamaktadır. “Düzenleme tarzı” kavramından ise; kanunlar, anlaşmalar vs ile oluşan kurumsal izlenim, kapitalist dönüşümü güvenceye alan kurallar ve kültürel alışkanlıkların karmaşıklığı, sosyal ilişkileri düzenleyen özel ve resmi kurallar dizisi kastedilmektedir (Amin, 1997: 8).

Birikim rejimi ve düzenleme tarzı kavramlarının içinin Fordist dönem bakımından nasıl doldurulduğuna ileride değinilecektir.

B. Fordizmin Gelişme Süreci

Henry Ford’un hareketli montaj hattı ile araba üretmeye ve işçilerine günde 8 saat çalışma karşılığı 5 dolar ödemeye başladığı 1914, Fordizm’in sembolik başlangıç yılı sayılmaktadır (Harvey, 1991: 125). Ancak bu başlangıç, kısa zamanda yaygınlık kazanamayacak ve ancak 1945’ten sonra bu akımın hâkimiyetini kurduğu kabul edilecektir.

Hareketli montaj hattı ile seri üretim yapmakla birlikte, seri üretimi ilk yapan kişi Ford değildir. Seri üretim yöntemi ilk olarak 1798’de, ABD ordusundan 10.000 adet acil tüfek üretim talebi ile karşılaşan, ateşli silah üreticisi Eli Whitney tarafından gerçekleştirilmiştir. Tüfeğin her bir parçası için ayrı bir makede kalıp tasarlayan Whitney, ürettiği parçaları birleştirerek silahı oluşturmayı başarmıştır. Ford sadece seri üretim yöntemini otomobil sanayisine uygulamıştır (Pollard,1996: 30).

Henry Ford’un geniş çapta yararlandığı bir başka isim F.W. Taylor’dur. Taylor’un “bilimsel yönetim” yaklaşımına göre; işçilerin yaptıkları işin parçalara ayrılarak ayrıntılı olarak incelenmesi, kaydedilmesi ve bu işin yapılması için en basit ve uygun yolun bulunmasıyla çok büyük verimlilik artışları sağlanacaktır. Ford, Taylor’un hareket ve zaman etütleri içeren bilimsel yönetim yaklaşımını uygulamaya koymuştur (Pollard,1996: 31-32).

Ford'u özel yapan ve Taylor'dan tamamen ayıran yönü, onun vizyonudur. O, kitle üretiminin; kitle tüketimini doğuracağını, emek gücünün kullanımı için yeni bir sistem, emeğin yönetimi ve denetimi için yeni politikalar, yeni bir estetik ve psikoloji ve kısaca yeni bir tür rasyonel, modernist, popülist demokratik toplum oluşturacağını öngörmüştür (Harvey, 1991: 125-126).

İşçilere yüksek ücret vermek Ford için yeterli değildir. Onların paralarını uygun şekilde harcayacaklarından da emin olmak istemektedir. 1916'da evlere bir sosyal görevliler ordusu göndererek, yeni tüketim insanının sistemin beklediği rasyonel ve sağduyulu (alkolsüz) tüketim kapasitesine, düzgün aile hayatlarına ve ahlaki değerlere sahip olmalarını sağlamak istemiştir (Harvey, 1991: 126). Bu şekilde aile ilişkileri üzerine endüstriyel otoritenin kurulmasına yardım etmiştir (Dyer, 1982: 46; aktaran Yavuz, 2006:154).

Sistemin ekonomiyi yönlendirme gücüne o kadar inanmıştır ki, 1929 ekonomik krizi esnasında işçi ücretlerini artırmıştır. Fakat ağır rekabet şartları onu ücretleri düşürmeye ve işçi çıkarmaya mecbur etmiştir. Kriz ve savaş yıllarındaki olağanüstü yaklaşımlar döneminin bitmesi ile 1945'te Fordizm olgunluk dönemine ulaşmıştır (Harvey, 1991: 126, 129).

Temelde talep yetersizliğinden kaynaklanan sorunların aşılması, ancak belli bir talebi garantileyen Keynesçi makroekonomik politikalarla mümkün olabilmiştir. Fordist üretimin hâkim olduğu ülkeler, Keynesçi refah devleti politikaları uygulayarak, Fordist üretim modelinin önünü açmışlardır. 1945'lere kadar gerek karşı çıkışlarla gerekse olağanüstü şartlarla karşılaşan ve gelişme fırsatı bulamayan Fordizm, 1945-1973 yılları arasında egemen üretim rejimi olarak varlığını sürdürmüştür (Eraydın, 1992: 15-16).

Başlangıçta Taylor'un yöntemlerini kullanmakla birlikte, Fordizmi onun yerini alan bir aşama olarak nitelendirmek mümkündür. Üretim sürecinde işgücünün yoğunluğunu artıran, niteliksel değişimini sağlayan ve tüketim düzeyini de artıran bir yaklaşım ortaya koymuştur (Aslan, 2005: 54).

Fordist üretim ve birikim rejiminin 1973'ten sonra birden ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Sadece egemen üretim ve birikim rejimi olmaktan çıkmış, yeni yaklaşımların gelişmesiyle ekonomideki ağırlığı azalmıştır. Ancak, başta otomotiv olmak üzere bazı sektörlerde, tüketici taleplerini dikkate alan ürün farklılaştırmalarına gidilerek, kitlesel üretim modelinin sürdürüldüğü gözlenmektedir.

C. Fordizmin Özellikleri

Fordist üretim ve birikim rejiminin ayırıcı özellikleri şöyle sıralanabilmektedir:

1.Kitle üretimi ve tüketimi: Yapılan üretim belli özel müşterileri değil, toplumun genelini hedeflemektedir. Kitle üretimi için gerekli olan kitlesel talebin örgütlenmesi ve oluşturulması öngörülmektedir.

2.Ürünlerde yüksek standartlaşma: Önceden tespit edilen kitle tüketim profiline göre standart ürünler tasarlanmakta ve üretilmektedir. Kitlesel üretim için standartlaşma gereklidir.

3.Esnek olmayan bir üretim süreci: Üretim süreci, standart bir malın kitlesel üretimi için tasarlandığından, malın niteliğinde kolaylıkla değişim yapmaya müsait değildir. İmalat hattında, rutin işler yapacak işgücü çalışmakta olduğundan, sadece standart ürünün imalatını yapma becerisi sözkonusudur.

4.İş örgütlenmesinde yeni teknolojiler kullanılmakta: Rutin işler yapması beklenen işgücünün yerine makine kullanılabilen, yeni teknolojilerle işgücünün çeşitli bileşimleri, verimliliği artırma amacıyla denenmekte ve kullanılmaktadır.

5.Rutin işler yapan yarı eğitilmiş işgücü kullanımı öngörülmekte: Seri ve kitlesel üretim hattında, standart ürünün belli bir bölümündeki görevini yapacak ve kolayca ikame edilebilecek işgücü çalıştırılmaktadır.

5.Keynesçi ekonomik politikalar ve piyasa düzenlemesi: Gerekli kitlesel talebin sağlanabilmesi için, devlet müdahalesi ile gelişen sanayileşmeye sıcak bakılmakta, Fordist sistemin zayıf noktası olan kitlesel talebin refah devleti politikalarıyla oluşturulması istenmektedir.

6.Diğer sektörler için belirleyicidir ve katma değer oluşumunda egemendir: Ekonomideki ana ağırlığı kitlesel üretim yapan birimler taşımakta, diğer üretim birimleri ise bu sisteme uyumlu küçük sistemler durumunda kalmaktadırlar.

7.Hegemonik bir nitelik göstermektedir: Güçlü bir yönlendirme ve bütünleşme eğilimi sözkonusudur. Bireylerin sisteme uyumu, özel hayatlarına varıncaya kadar denetlenerek ve yönlendirilerek sağlanmaya çalışılmaktadır.

8.Bir yaşam tarzı düzenleme biçimidir: İnsanlara önce gelir sağlama, sonra da bu geliri nasıl kullanacaklarını öğretmek yaşam biçimlerini doğrudan doğruya belirleme çabası görülmektedir (Eraydın, 1992: 15; KOSGEB, 2005).

Ç. Fordizmin Bunalımı

Fordist üretim rejiminde 1960.lı yılların ortalarından itibaren ciddi sorunlar olduğuna dair işaretler belirmeye başlamıştır. 1956-73 yılları arasında, Fordizm ve Keynes'çiliğin

yetersizliği açıkça ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yetersizlik, genelde tek bir kelimeye indirildiğinde, esnekliğin olmaması anlamında “sertlik” (rigidity) olarak ifade edilebilmektedir (Harvey, 1991: 141, 142).

Kitle üretimini amaçlayan büyük ölçekli sabit sermaye yatırımlarının, tüketicinin değişen taleplerini karşılayacak esnekliğe sahip olmaması önemli bir unsur olmuştur. Bunun yanında, emek piyasasının ve işçi sözleşmelerinin de esnekliğe sahip olmaması ve değişime karşı kuvvetli işçi direnişi ile karşılaşılması (1968-72 grev dalgası), Fordizmin kendini yenilemesini engellemiştir (Harvey, 1991: 142).

Fordist üretim anlayışının, başlangıçta ortaya koyduğu talebi belirleme yaklaşımı başarılı olsaydı, tüketicinin farklı tercihleri sorunu ortaya çıkmayacağından, talebin belirlenememesinin bunalıma zemin teşkil ettiği görüşü öne sürülebilir.

Fordist üretimin neden bunalıma girdiği sorusuna, sorunun ortaya çıktığı yer bağlamında farklı cevaplar da verilebilmektedir. Bu konudaki iki farklı yaklaşımı özetlemek yararlı olacaktır.

1.Fordist üretimin niteliği darboğaza yol açmıştır: Fordizmin kendi içindeki çıkmazlarının bunalıma yol açtığı görüşü, onun bir taraftan tüketicinin niteliklerini ve taleplerini, diğer taraftan da işgücü ilişkilerini ve işgücü piyasasını değişmez kabul etmesini öne sürmektedir (Eraydın, 1992: 17). Nitekim yeni yaklaşım, işgücünün kullanım biçiminin değişmesi ve talebin farklılaşması esasına göre hareket etmektedirler.

2.Daha uygun koşullara sahip ülkelerin rekabette öne çıkmaları bu sonucu doğurmuştur: Fordizmin karşılaştığı sorunların içeride emek verimliliğinin sonuna gelinmesinden kaynaklandığı ve Fordist üretimin ücret düzeyi düşük ülkelere kaydırılması yaklaşımı ile çözüm arandığı, ancak bu çözümün Fordizmin bunalımını derinleştirdiği görüşüdür (Eraydın, 1992: 18).

1970’lerin sonunda ortaya çıkan esnek üretim modelinin, yeni tüketim tercihleri ile uyuşan yapısından doğan rekabet gücüne karşı, Fordist standart üretim rejiminin bunalımı ağırlaşmıştır.

II. ESNEK ÜRETİM VE BİRİKİM REJİMİ (POSTFORDİZM)

A. Esnek Üretim ve Birikim Rejimi Nedir?

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi’nin çeşitli yönlerine atıf yapan görüşlere bolca rastlanmakla birlikte, belki yeni oluşum sürecinin tamamlanmamış olduğu da düşünülerek,

tanım yapma girişimlerine pek rastlanmamaktadır. Mevcut değerlendirmelerden yola çıkarak, aşağıdaki tanım denemesine ulaşılmıştır.

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi (Post-Fordizm); tüketim taleplerini karşılayabilmek için üretimin esnek bir modelde yerine getirildiği, işgücü ve makineleşmede esnek uzmanlaşmanın sağlandığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretimde yaygın olarak kullanıldığı bir üretim ve birikim rejimidir.

B. Gelişme Süreci

1970'lerde ortaya çıkan Fransız Düzenleme Okulu, 70'lerin ortalarından itibaren oluşan ekonomik durgunluğun dönemselsel bir durgunluktan daha çok bir krizi ve geçiş dönemini andırdığını tespit etmiştir. Bunun üzerine krizle sonuçlanan rejimin yapısını, ilkelerini, mekanizmasını ve iç çelişkilerini ele almışlardır. Buradan gelecek dönem için ipuçları ve çıkış yolları aramaya başladılar. Yaşanan gelişmelerin ekonominin değişmez kanunlarının gereği değil, ilgili sosyal pratiklerin bir sonucu olduğunu tespit etmeleri önemli olmuştur (Amin, 1997: 7). Böylece Fordizm'den Esnek Üretim'e geçişi ilk tespit edenler Düzenleme Okulu araştırmacıları olmuştur.

Esnek Üretim kuramının gelişimi, İtalya'daki gelişmelere dayalı olarak; burada ortaya çıkan olgu metafor olarak kullanılmak suretiyle ortaya konulabilmektedir. 1970'li ve 80'li yıllarda "Üçüncü İtalya" adı verilen bir gelişmeye dikkat çekilmiş ve bu kavram sosyal bilimlerde yazınında yerini almıştır. Üçüncü İtalya, bir taraftan kitlesel üretim yapan birinci İtalya'dan, diğer taraftan da azgelişmiş güney bölgesine atfen isimlendirilen ikinci İtalya'dan ayrı özelliklere sahip olan şehirler için kullanılmaktadır.

Ülkenin orta ve kuzey bölgelerindeki şehirlerde gelişen; küçük firmalar ve atölyelerin üretim yaptığı bir alana işaret etmektedir. Buralarda 10 ile 50 arasında işçi çalıştıran fabrika ve atölyeler, zenginleşmekte olan sanayi bölgelerinin çekirdeğini oluşturmuştur. Her bölge birbiriyle gevşek bağlantıya sahip bir ürün dizisinde uzmanlaşmıştır (Kumar, 1995: 54-55).

Bu İtalyan şehirleri arasında Toscana; tekstil ve seramik, Emilia-Romagna; dayanıklı çiniler, otomatik makineler ve tarım makineleri, Marche; ayakkabı, Veneto; seramik, plastik mobilya ve ayakkabı ürettiyordu. Bu şehirlerde bir yandan toplumsal bütünleşme diğer yandan da üretimde yerelleşme gözlenmekteydi (Kumar, 1995: 55).

Üçüncü İtalya olarak ifade edilen bu şehirlerde küçük işletmelerden oluşan sanayi bölgeleri oluşmuştur. Bu sanayi bölgelerinde mevcut üretim süreçleri geliştirilerek yenilik üretebilmiştir. Burada, sanayi işletmelerinin kendi aralarında olduğu gibi, yerel toplum

arasında da ileri düzeyde ve karmaşık ilişkiler gelişmiştir. Ekonomik işbirliğinin yanında kurumsal ve politik işbirliğini de içeren bu ilişkiler, İtalya'nın diğer bölgelerinden yarılan bir işbirliği kültürünün gelişmesini sağlamıştır (Çetin, 2006: 78-79).

Firmalar arasındaki taşeronluk ilişkisi, alınan siparişi birlikte karşılamayı esas alan firmalar arası yakın işbirliğine ulaştı ve hem firmaların uyarlanabilirlik kapasiteleri arttı, hem de bu durum yenilikçiliği kamçıladi. Bölgenin mali ve politik kurumları, yapılan üretimi ve firmaları büyük ölçüde destekledi, küçük firma ekonomisinin kendi bölgelerinde gelişmesi için sorunlarına çözüm getirmeyi görev edindiler (Kumar, 1995: 56).

Üçüncü İtalya gibi; Flanders, çeşitli silikon vadileri ve yeni sanayileşen ülkelerde de kitlesel olmayan faaliyetler olarak, yeni oluşan esnek üretim ve birikim rejimleri gelişmiştir. Bu yeni gelişmeyi; bütünüyle yeni üretim sektörlerinin gelişimi, yeni finansal hizmet sağlama yolları, yeni pazarlar ve hepsinin ötesinde, ticari, teknolojik ve örgütsel yeniliklere büyük oranda yoğunlaşmalar karakterize etmektedir (Harvey, 1991:147).

Küçük ölçekli üretim birimleri olmalarına karşılık, yeni üretim rejiminin aktörleri, sahip oldukları esneklik sayesinde çok önemli başarılarla imza atmaya başlamışlardır. Robin Murray'ın (1989: 38-53) dediği gibi; gerilla güçleri düzenli orduyu teslim almaktadır. Burada küçük ölçekli üretim yapan işletmeler “gerilla”, Fordist kitlesel üretim yapan birimler ise “düzenli ordu” olarak değerlendirilmiştir.

Üçüncü İtalya sanayi bölgeleri, çok önemli ekonomik gelişmeler sağladıkları gibi, uluslararası alanda da başarı göstermişlerdir. İtalya sanayi bölgelerinin ihracatta İtalya ortalamasının üzerine çıkmaları, başarılarının boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Yapılan araştırmalar, bu başarının arkasında güçlü bir iletişim ve yerel işbirliği olgusunun önemli rol oynadığını, sosyal sermayenin niteliği ve güven ortamının bölgesel gelişme bakımından belirleyici olduğunu göstermektedir (Çetin, 2006: 82).

İlk defa İtalya'da ortaya çıkmakla birlikte, daha sonra diğer ülkelere yayılan ve bütün dünyada önemli etkiler meydana getiren Esnek Üretim ve Birikim Rejimi, küçük işletmelerle büyük sonuçlara ulaşmayı sağlayan yeni bir sanayileşme modeli olarak görünmektedir.

C. Esnek Üretim Değişiminin Kapsamı

1965-73 yılları arasında belirginleştiği ifade edilen Esnek Üretim dönüşümün kapsamını belirlemek, ortaya çıkan değişimin boyutlarını anlamak bakımından önemlidir. “Düzenleme Okulu”nun tespitlerine göre, söz konusu dönüşüm; “birikim rejimi” ve “düzenleme biçimi” olarak iki başlık altında ele alınabilir.

“Birikim rejimi” açısından Esnek Üretim döneminde yaşanan değişim şu şekilde sıralanmaktadır:

1.İşgücünün ve üretimin örgütlenmesinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanılarak yeni bir forma geçiş,

2.Yeni bilgi ve iletişim teknolojilerine dayalı olarak, hizmet sektörünün endüstrileşmesi,

3.Hizmetler ve tarım sektörünün sanayileşmesine dayalı yeni tür bir sermaye birikimi,

4.Kitlelerin gelirinde ve verimliliğinde artış,

5.Ücret ve iş arasındaki ilişkilerin parçalanmasına dayalı; hayat tarzlarının çoğullaşması ve bireyselleşme (Esser and Hirsch, 1997: 77).

“Düzenleme biçimi” açısından yeni dönemde yaşanan değişim ise şu şekilde ifade edilmektedir:

1.Gelişmiş üretim teknolojisi temelinde sanayi ve sektör entegrasyonunda yeni ilişkiler; sanayi ve finans kapital arası ilişkilerde uluslararası süreçlerin yoğunlaşması,

2.Sosyal güvenlik sisteminde kurumsal parçalanma ve sayıca azalma,

3.Çalışma ilişkilerinin heterojenleşmesi ve kitlesel işsizliklerden etkilenen ticaret birliklerinin zayıflaması,

4.Özellikle teknoloji sektöründe yeni tür şirketleşme formlarının ortaya çıkması; seçici yerel şirketleşme (Esser and Hirsch, 1997: 77-78).

Fordizm'den Esnek Üretime geçişin ekonomik ve toplumsal etkisi, her alanda bir anlayış değişimini beraberinde getirmiştir. Bu değişimin boyutlarına geçmeden önce, Esnek Üretim döneminin özelliklerini ele almak yararlı olacaktır.

D. Esnek Üretimin Özellikleri

Esnek Üretim (Post-Fordist) birikim sürecinin özellikleri, yaklaşım farklılığına göre değişik önceliklerle ortaya konulabilmektedir. Kimi yaklaşımlar, esnek birikim sürecine dönüşümü sağlayan temel özelliğin; bilgi ve iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik devrim olduğunu ifade ederken, (Şaylan, 2002:138) kimi yaklaşımlar üretim ve birikim sürecindeki işlevsel değişimlere öncelik vermektedirler.

Post-Fordist esnek üretim ve birikim rejiminin ayırıcı özellikleri, kapsayıcı bir bakış açısıyla şöyle sıralanabilmektedir:

1- Esnek bir birikim düzeni veya esnek üretim rejimi: Tüketim taleplerine göre farklılaştırılabilen bir üretim süreci getirmiştir.

2- Küçük ölçekli üretim: Fordist üretimin büyük ölçekli üretim anlayışı yerine, çok sayıda küçük işletmelerce yapılan küçük ölçekli üretim sözkonusudur.

3- Ürün farklılaştırması: Standartlaştırılmış ürün yerine, tüketici taleplerine göre farklılaştırılmış ürün uygulamaları hâkim olmuştur.

4- Stoksuz çalışma: Tüketim tercihlerinin sürekli değişimi karşısında stoksuz bir üretim anlayışı sözkonusudur.

5- Üretim esnasında kalite kontrolü: Üretim sonrası kalite kontrolünün getirdiği maliyetlere karşı, üretim esnasında kalite kontrolü yapılmaktadır.

6- Üretim sürecinin parçalanması: Üretim süreci parçalanarak değişik birimlerde üretim yapılmaktadır.

7-İşgücünün uzmanlaşması ve çoklu görevler yüklenmesi: İşgücüne dar bir uzmanlık yerine mümkün olduğunca geniş bilgi ve yetenek kazandırılması anlayışı ile birden çok görev verilmektedir.

8-İşgücünün niteliğine göre iş güvencesi ve ücret: İş güvencesi ve yüksek ücretler, ancak çok nitelikli işgücü için sözkonusudur.

9- Sendikalaşmanın önemini kaybetmesi: Sendikal anlayışların esnek işgücü ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle, sendikaların işgücü odaklı aşırı talepleri yerine, işletme odaklı anlayışlar öne çıkmaktadır.

10. Eski imalathane ve bacalı endüstrilerin yanında bilgisayar esaslı yatırımların doğması: Yüksek teknolojinin üretimde kullanılmasıyla, küçük işletmelerin üretim imkân ve seçenekleri artmaktadır.

11. Mavi yakalı geleneksel işçi sınıfı yerine beyaz yakalı işgücü: Beyaz yakalı tabir edilen; profesyonel, teknik, yönetici ve diğer servis sektörü çalışanları biçiminde bir mesleki yapı hâkim olmaktadır.

12. Yeni teknolojilerin kadının daha çok çalışabilmesine imkân sağlaması: Yeni teknolojilerin kullanılması ile kaba güç gerektirmeyen işlerde bir artış sağlanmış ve kadınların istihdamının önü açılmıştır.

13. Çokuluslu şirketlerin hâkimiyeti ve özerkliği: Kapitalist üretim sürecinin küreselleşmesi nedeniyle, çokuluslu şirketler ortaya çıkmış ve giderek dünya ekonomisindeki ağırlıkları artmıştır. Bu tür şirketlerin ulusal yasamanın ötesinde, özerk veya bir kısım standart küresel kurallara göre hareket etme çabası gözlenmektedir.

14. Esnek uluslararası iş bölümü: Global üretimin organize edilebileceği şekilde yeni ve esnek bir uluslararası işbölümü ortaya çıkmıştır (Eraydın, 1992: 28; Kanberoğlu, 2008; KOSGEB, 2005).

Bu özellikler, Esnek Üretim Rejiminin ayrıntılı bir biçimde anlaşılması bakımından önemli bir veri sunmaktadır. Farklı kaynaklarda sınırlı biçimde ele alınan Esnek Üretim'in özellikleri, yukarıda ayrıntılı bir liste haline getirilerek sunulmuştur. Ancak, Esnek Üretim ve Birikim Rejimi'ni tam olarak anlayabilmek için, Fordist Üretim rejimi ile karşılaştırılarak incelenmesi gereklidir.

III. FORDİZM – ESNEK ÜRETİM KARŞILAŞTIRMASI

A. Kavramsal Değişime Göre Karşılaştırma

Fordist dönemde Keynesyen refah devleti anlayışı hâkimdir. Esnek Üretim döneminde onun yerini Schumpeteryen çalışma devleti anlayışı almıştır. Devletteki bu değişimin üç temel nedeni olduğu ifade edilmektedir. Bunlar; yeni teknolojilerin doğuşu, uluslararasılaşma ve Fordist paradigmadan Esnek Üretim paradigmasına geçiştir (Jessop, 1997: 260).

Schumpeteryen yaklaşım, kapitalist gelişmenin aşamalarını, kullandığı teknolojik içerikle belirlemektedir. Bu şekilde kapitalizmin tarihi, teknolojik devrimler tarihi olmakta, Esnek Üretim de enformasyon teknolojisi çağı olarak adlandırılmaktadır (Elam, 1997: 44).

Schumpeteryen devlet anlayışı; arz yönüne müdahale ederek ulusal ekonomilerin rekabet gücünü mümkün olduğunca artırmak için üretim, örgütlenme ve piyasa yeniliklerini destekleme ve uluslararası rekabet şartları ve işgücü piyasasının esnekliği için, ihtiyaç duyulan sosyal politikaları ikinci plana atma olarak ifade edilmektedir (Jessop, 1997: 263).

Görüldüğü gibi, Schumpeter, ekonomik yaklaşım olarak arzı önde tuttuğundan ve devletin arzı artırmaya yönelik müdahalesini öngördüğünden, bu yönüyle, sonraki talep ve para politikası öncelikli yaklaşımlardan ziyade Keynes'e yakındır. Bununla birlikte, devletin sosyal politikaları ikinci plana atması gerektiğini savunduğundan Keynes'den ayrılmıştır.

Devletin tamamen ekonomiden çekilmesi yaklaşımlarının gündemde olmadığı bir dönemde, sosyal politikaları geri plana atmayı ve verimli çalışmayı savunması önemli olmuştur.

Fordist üretim ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimlerini ve bunların çeşitli yansımalarını bir tabloda göstermek gerekirse, Erik A. Swyngedouw tarafından yapılan çalışmanın en uygunu olduğu düşünülebilir. Ölçek ekonomisine dayalı sert üretim modeli ile “bir defalık üretim” olarak nitelenen Post-Fordist esnek üretim modelinin; üretim, işgücü, mekân ve ideoloji bakımından taşıdıkları özellikler aşağıda karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Tablo I: Fordist ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimlerinin Karşılaştırılması

FORDİST ÜRETİM (Ölçek ekonomisine dayalı)	ESNEK ÜRETİM (Kapsam ekonomisine dayalı)
A. ÜRETİM SÜRECİ	
Aynı tür malın kitlesel üretimi	Küçük bölümlerde üretim
Tekdüzelik ve standartlaşma	Çeşitli ürün türlerinde esnek ve küçük ölçeklerde üretim
Mal stoklaması ve büyük yedek stoklar	Stoklama yok
Üretim sonrası kalite kontrolü (hata tespiti ve reddetmenin gecikmesi)	Üretim sırasında kalite kontrolü (hataların anında tespiti)
Hatalı parçalar, stok darboğazları ve uzun kurulum süreleri nedeniyle üretimde zaman kayıpları	Kayıp zamanın azaltılması, iş gününün boş aralarının azaltılması
Kaynakların yönlendiriciliği	Talebin yönlendiriciliği
Dikey ve bazen yatay bütünleşme	Dikey ayrışma taşeronlaşma
Ücretlerin kontrolü ile maliyetlerin azaltılması	Uzun dönemli bütünlüklü planlama ile öğrenme
B. İŞGÜCÜ	
İşçinin tek bir iş yapması	Çoklu görevler
(İşin ölçütüne göre) belirli ücret	Kişisel ödeme (ayrıntılı ödül sistemi)
Yüksek uzmanlaşma düzeyi	Görev sınırlandırmalarından kaçınma
Hiç veya sınırlı iş başında eğitim	Uzun süreli iş başında eğitim
Dikey işgücü örgütlenmesi	Daha yatay işgücü örgütlenmesi
Öğrenim deneyimi yok	İş başında öğrenme
Sendikalaşma	Sendikaların önemini kaybetmesi
İşçi sorumluluğunu azaltmaya vurgu	İşçinin karşılıklı sorumluluğuna vurgu
İş güvencesi yok	Çekirdek işçiler için yüksek iş güvencesi, geçici işçiler için iş güvencesi yok ve kötü çalışma koşulları
C. MEKÂN	
İşlevsel mekânsal uzmanlaşma	Mekânsal toplanma ve toplulaşma eğilimi
İşgücünün mekânsal bölünüşü	Mekânsal bütünleşme
Bölgesel işgücü piyasasının homojenleşmesi (İşgücü piyasasının mekânsal bölünüşü)	İşgücü piyasasında çeşitlilik (Aynı mekânda işgücü piyasası parçalanması)
Dünya çapında girdi ve taşeron temini	İlişkili firmaların dikey mekânsal yakınlığı
D. İDEOLOJİ	
Tüketiciye dayalı kitle tüketimi; tüketim toplumu	Bireysel tüketim; “yuppie” kültürü
Modernizm	Post-modernizm
Bütünsellik / yapısal reformlar	Özel belirleme / adaptasyon
Toplumsallaşma	Bireyselleşme “spectacle” toplumu

Kaynak: Swyngedouw, E. (1986)’den aktaran Harvey, (1991: 177-179).

Başka birçok karşılaştırma ve sınıflandırma denemeleri var olmakla birlikte, en doyurucu çalışmayı Swyngedouw’un yapmış olduğu kanaati ile yalnız onun çalışması alınmıştır.

Swyngedouw'un çalışmasının önemi, çoğunlukla üretim ve işgücü bağlamında ele alınan değişim sürecini; mekân ve ideoloji bağlamlarında da izah etme çabasına girişmesidir. Swyngedouw, devletteki değişime geniş bir yer ayırmış olmakla birlikte, bu kısma daha sonra yer verilecektir.

B. Ulaşılan Sonuçlar İtibariyle Karşılaştırma

Fordist üretim rejiminden Esnek Üretim ve Birikim Rejimine geçişin somut sonuçları ne olmuştur? Bu soruya cevap vereceğini düşündüğümüz bir Tablo'ya aşağıda yer verilmektedir.

Tablo II: Esnek Üretim ve Birikim Rejiminde Üretim Sonuçları

Süreç	Fordist Üretime Göre Sonuç
Stok	%90 azalma
İmalata hazırlık süreleri	%75 azalma
İmalat ön süreleri	%90 azalma
Satış maliyeti	%15-40 azalma
Kalite	%75-90 yükselme
İşgücü sayısı	%10-30 azalma

Kaynak: (Aslan, 2005: 105).

Tablo'da görüldüğü üzere esnek üretim ve birikim rejiminde, stoklarda, imalata hazırlık sürelerinde büyük çaplı azalmalar ortaya çıkmıştır. Yine maliyetlerde önemli düşüşler sağlanırken, işgücü verimliliğinde ve kalitede büyük artışlar elde edilebilmiştir.

Fordist seri üretim yaklaşımının, kendinden önceki döneme göre büyük verimlilik artışları sağlaması gibi, Esnek Üretim ve Birikim Rejimi de, Fordizm'e göre büyük verimlilik artışları sağlamıştır. Bu verimlilik artışlarıdır ki, hangi siyasi görüş ve yaklaşıma sahip olursa olsun, bütün çağdaş siyasi akımların; özelleştirme, özerkleştirme ve yerelleşme gibi, esnek üretim ve yönetim ilişkilerini destekleyen programlarla ortaya çıkmalarına yol açmıştır.

Bu noktada, İngiliz sosyal demokrat iktidarının uyguladığı özelleştirme programları ve sosyalist Çin'in özel girişimin önünü açarak sağladığı devasa ekonomik gelişmelere dikkate almak yeterli olacaktır.

IV. ESNEK ÜRETİM VE BİRİKİM REJİMİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ

Klasik yönetim yaklaşımlarının yetersiz kaldığı ve yeni yönetim arayışlarına ihtiyaç olduğu yönünde bir konsensüs bulunmaktadır. Yönetim alanındaki değişimin temel nedenleri Tekeli (1996: 24) tarafından şöyle ifade edilmektedir:

- Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş,
- Fordist üretimden esnek üretime geçiş,
- Ulus-devletler dünyasından yerini küreselleşmiş dünyaya bırakması,
- Post-modernist düşüncenin, modernist düşüncenin yerini almaya başlaması.

Görüldüğü gibi, yönetim alanındaki değişimi yönlendiren dört önemli gelişmeden biri Esnek Üretim ve Birikim Rejimi'ne geçiş olarak ifade edilmiştir. Bu değişim dinamikleri, özel yönetim gibi, kamu yönetimini de derinden etkilemiştir.

Fordist üretim biçiminden, Esnek Üretim ve Birikim Rejimi'ne geçişle birlikte devlette meydana gelen değişimler aşağıdaki Tablo'da verilmiştir.

Tablo III: Fordist ve Esnek Üretim Rejimlerinin Devlet Açısından Karşılaştırılması

Fordist Üretimde Devlet	Esnek Üretimde Devlet
Düzenleme	Düzensizleştirme yeniden-düzenleme
Sertlik	Esneklik
Kolektif kazanç	Bölünme/bireyselleşme, mahalli ve firma bazında görüşmeler
Refahın tabana yayılması (refah devleti)	Kolektif ihtiyaçların ve sosyal güvenliğin özelleşmesi
Çok taraflı antlaşmalarla uluslararası istikrar	Artan jeo-politik gerilim ve uluslararası istikrarsızlık
Merkezileşme	Yerelleşme ve bölgelerarası/şehirlerarası keskin rekabet
Eyalet/şehre devlet yardımı	Girişimci eyalet/şehir
Gelir ve fiyat politikaları ile piyasalara dolaylı müdahale	Kamu alımları ile piyasaya doğrudan devlet müdahalesi
Ulusal bölgesel politikalar	Teritoryal bölgesel politikalar (üçüncü kişi formunda)
Firmalarca finanse edilen araştırma geliştirme	Devletçe finanse edilen araştırma geliştirme
Endüstri önderliğinde yenilikçilik	Devlet önderliğinde yenilikçilik

Kaynak: Swyngedouw, E. (1986)'den aktaran Harvey (1991: 177-179).

Refah devleti politikalarının hâkim olduğu; devletin üretim süreçlerinin parçası olduğu dönemden, devletin faaliyetlerini düzenleme yapmakla sınırlandırdığı bir döneme geçiş söz konusu olmuştur. 1970'lerde kapitalist sistemde yaşanan krizin faturası devlete çıkarılmış; devlet toplumsal işlevlerinden geri çekilmiş ve küçük devlet – güçlü piyasa mantığı öne

çıkıştır. Böylece devletin rolünün yeniden tanımlanması gündeme getirilmiştir (Güzelsarı, 2004: 88).

Bu dönemde kamu yönetiminde yaşanan değişim; katılıktan esnekliğe, tek boyutluluktan çok boyutluluğa ve çok aktörlülüğe, ayrıntılarda uğraşmaktan asli işlerde yoğunlaşmaya, bizzat hizmet sağlamaktan düzenleyici ve kolaylaştırıcı olmaya, kapalıktan saydamlığa, sorumsuzluktan hesap verebilirliğe ve edilgenlikten aktif ve katılımcı olmaya doğru evrilmiştir (Dinçer ve Yılmaz, 2003: 29).

Kamu yönetimini değişime zorlayan nedenler arasında; sanayi toplumunun Weberyen, Fordist ve Taylorist değer, ilke ve yaklaşımlarının, bilgi çağının ihtiyaçlarını karşılayamaması başta gelmektedir. Kamu yönetimindeki genel değişim çizgisi, kamu örgütlerini esnek yönetim yaklaşımları çerçevesinde yapı ve süreçlerini gözden geçirmeye sevk etmiştir (Saran, 2004: 110).

Fordist üretim ve refah devleti döneminde, devletin ekonomik faaliyetlerde aktif rol üstlenmesi sebebiyle siyaset-yönetim ayrımı reddedilmiş; kamu yönetimi siyaset biliminin bir parçası kabul edilmiştir. Esnek Üretim ve Birikim Rejimi'nde ise siyaset – yönetim ayrımında 1900'lere dönülmüş, kamu yönetiminin görevi teknik bir işlev olarak görülmüştür (Güzelsarı, 2004: 88).

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi'nde devlet yönetiminde meydana gelen değişimler arasında; esneklik, özelleştirme, yerelleşme, genel bir ölçek daralması ve bunlara dayalı olarak gelişen esnek istihdam politikaları gözlenebilmektedir. Esnek Üretim döneminde kamu yönetiminde meydana gelen değişimler aşağıda ele alınmaktadır.

A. Özelleştirme, Özerkleştirme ve Yerelleşme Eğilimleri

Esnek üretim ve birikim rejiminin öne çıkmaya başlamasıyla, devlet faaliyetlerinde; özelleştirme, özerkleştirme ve yerelleşme kavramları gündeme gelmiştir.

Fordist üretim rejimine dair kriz belirtilerinin henüz ortaya çıktığı bir dönemde, 1969 yılında yayınlanan “The Age of Discontinuity”, adlı kitabında ilk defa “özelleştirme” kavramını kullanan Peter Drucker olmuştur. Kamuya ait şirket ve sanayilerin elden çıkarılması anlamında bu kavramın ilk kullanımından sekiz yıl sonra İngiltere’de Margaret Thatcher tarafından özelleştirme uygulamalarına başlanmıştır (Drucker, 1991).

Bilindiği gibi, bundan sonra bir akım haline gelen özelleştirme uygulamaları, liberal, muhafazakâr yahut sosyal demokrat olsun, hemen bütün iktidarların programında yer almış ve uygulamaya konulmuştur.

Uygulanan refah devleti anlayışının doğurduğu büyük kamu açıkları; özelleştirme yolu ile devletin yükünün azaltılması, ekonominin rekabete açılması yoluyla verimliliğin artırılması ve yeni bir toplumsal yapının ortaya çıkmasını da içeren yeni bir düzen anlayışını gerektirmiştir (Çelebi, 1995: 22-24).

Özelleştirmelerle birlikte, üretici devletten düzenleyici devlete geçiş sağlanmakta ve üretim faaliyeti özel kesimin rekabet şartları altında verimliliği gözeterek yerine getireceği bir faaliyet alanı durumuna gelmektedir. Yeni ekonomik düzende, devletin işlevi düzenleyici faaliyetlere indirgenmiş ve bu faaliyetleri de “özerk” Bağımsız Düzenleyici Kurumlar yoluyla yerine getirmesi öngörülmüştür (Sezen, 2003: 17).

Merkezi devletin ekonomi üzerindeki yetkilerini özerk kurumlara devretmesi ve bu kurumlar aracılığı ile de bir tür hakem sayılabilecek düzenleme yaklaşımlarını benimsemesi, ekonomik faaliyetlerin tamamen özel alanda, rekabet şartları altında, verimlilik ilkesine göre ve esnek üretim rejiminin avantajlarını sağlayacak biçimde yerine getirilmesini sağlamaya yöneliktir.

Özerklik kavramının öne çıktığı bir başka alan, merkezi devletin sınırının belirlendiği yerel yönetimler alanıdır. Küreselleşme ile birlikte öne çıkan kavramlardan biri olan yerelleşme; kamu hizmetlerinin mahallinde plânlanarak yürütülmesi, halka en yakın noktada kararların alınması ve halkın yerel yönetimlere katılımının sağlanabilmesi, yerel nitelikli her türlü hizmetin yerel yönetim birimlerince yerine getirilmesi, bu görevlerin yerine getirilmesini sağlayacak kaynakların yerel birimlere devredilmesini içermektedir (Mahmutoğlu, 2007).

Özelleşmenin, refah devleti anlayışından uzaklaşmanın yanında, devletin elindeki büyük ölçekli üretim birimlerinin bölünerek küçük ölçekli esnek yapılara dönüştürülerek elden çıkarılmasını sağladığı da görülebilmektedir. Devletin düzenleme işlevine bürünerek, ekonomik alandaki faaliyetlerini özerk birimlere devretmesi, alanı esnek üretim ilişkilerine devretmesi bakımından önemli olmuştur.

Yine bu dönemde ortaya çıkan yerelleşme kavramında, küçük ölçekli esnek üretim biçiminin öne çıkmasına paralel olarak, yönetim yetkilerinin küçük ölçekli yerel birimlere aktarılması yaklaşımı tespit edilebilmektedir.

B. Esnek İstihdam Sistemlerinin Kamuya Yansıması

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi döneminde, devletin kamu hizmeti sunumunda geleneksel yaklaşımların yerini alan bir kısım alternatif mekanizmalar ortaya çıkmıştır. Bu mekanizmalar şunlardır (Klinger ve Lynn, 1997):

- Hizmet alım anlaşmaları,
- Özelleştirme,
- İmtiyaz sözleşmeleri (Franchising),
- Sübvansiyon (destekleme) düzenlemeleri,
- Yardım (Voucher),
- Gönüllüler,
- Kendine yardım,
- Düzenlemeler ve vergi teşvikleri.

Yeni kamu hizmeti sunum mekanizmaları olarak yukarıda sayılan her bir madde, kamu personel istihdamını etkileyen bir boyuta sahip bulunmaktadır. Hizmet alımı, özelleştirme, imtiyaz sözleşmeleri ve gönüllülük gibi bir kısmı kamu personel istihdamını azaltma, destekleme ve diğer bazı düzenlemeler ise kamu istihdamının niteliğini değiştirme sonucunu doğurabilmektedir.

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi döneminde kamu personel rejimindeki değişimi inceleyen bir çalışmada; Fordist düzenin statü hukukuna bağlı tekil istihdam biçiminin yerini, memurun sözleşme esasına göre istihdam edildiği parçalı-çoklu istihdam biçiminin aldığı ifade edilmiştir. Bu dönemde kamu görevlilerinin; merkez, çevre ve taşeron olmak üzere üç parçaya ayrıldığı ortaya konulmuştur (Aslan, 2005: 410).

Esnek Üretim ve Birikim Rejimi döneminde öne çıkan Yeni Kamu Yönetimi anlayışı, özel sektör plânlarının ve gelire dönük amaçlarının kamu yönetimine uyarlanmasını ve değişmez kurallar yerine tanıtıcı ve yol gösterici rehberlerden yararlanılmasını öngörmektedir. Yine, merkezi kontrolden mümkün olduğunca uzaklaşılmasını, “kullanıcı öder” gibi piyasa pratiklerine başvurulmasını, müşteri ihtiyaçları üzerinde odaklanılmasını ve daha önemlisi esnek çalışma ve ödeme düzenlemelerinin geliştirilmesini öne çıkarmaktadır (Özer, 2005: 19).

1980’li yıllarda tüm dünyada yaygın hale gelen kamuda sözleşmeli çalışma, kısa süreli ve geçici istihdam modelleri, Esnek Üretim ve Birikim Rejimi’nin kamu personel yönetimi

üzerindeki etkisinden başka bir şey değildir. Bu dönemde sözleşmeli çalışma istisna olmaktan çıkmış ve kural haline gelmeye başlamıştır. İş güvencesi tanımı değişmiş, performansa dayalı ücret uygulamaları gündeme gelmiş ve taşeronlaşmaya sıkça yer verilir olmuştur (Çapar, 2011: 39).

Kamu personel rejiminde meydana gelen bu değişim, tipik istihdam biçiminden atipik istihdamla geçiş olarak da adlandırılmaktadır. Tipik istihdam denildiğinde; belirsiz süreli iş akdi, tam zamanlı çalışma, işgörenin tek işverene karşı sorumlu olması ve iş akdinin feshi durumunda iş hukukunun çalışana koruması olmak üzere dört temel özellik öne çıkmaktadır. Bu özellikleri taşımayan atipik istihdam biçimleri olarak; geçici çalışma, vardiya usulü, kısmi süreli çalışma, sıkıştırılmış iş haftası, yıllık iş süresi ve belirli süreli hizmet ilişkisi, tele çalışma, evde çalışma, kendi başına çalışma sayılabilmektedir (Yüksel, 2004: 49).

Kamuda esnek yönetim anlayışının benimsenmesini öngören Esnek Üretim ve Birikim Rejimi güvencesiz, belli süreli ve sözleşmeye dayalı memurluk üzerine kurulmuştur. Bu sistemde kamu personel yönetimi hizmetleri metalaşmıştır (Aslan; 2005). Yani, bir kısım kamu hizmetleri kamu ihaleleri yoluyla alınıp satılmaktadır.

1980'den sonra İngiltere sağlık sistemindeki değişimlerin gerekçesini Esnek Üretim yaklaşımı oluşturduğu gibi (Balcı, Kırılmaz 2012: 2, 7), bütün dünyada, sağlık sektöründe çeşitli istihdam modellerinin de uygulamaya konulmasını getirmiştir. Türkiye'de sağlık personelinin istihdamı; memur, dört ayrı statüde sözleşmeli personel, taşeron firmada çalışan personel, vekil ebe ve hemşire ile yabancı sağlık personeli istihdamı olarak son derece parçalı bir karaktere ve "esnek" bir yapıya sahiptir (Sayan ve Küçük, 2012: 173).

Türk kamu personel rejimi, Esnek Üretim döneminde değişik istihdam biçimleri uygular hale gelmiştir. Bu dönemde memurluk; geleneksel memur, KİT memurları olarak I sayılı cetvel, III sayılı cetvel ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun memurları sözkonusudur. Sözleşmeli olarak ise; geleneksel sözleşmelilik (4B ve 4C), kadro karşılığı sözleşmelilik ve piyasa tipi sözleşmelilik (II sayılı cetvel) mevcuttur. İşçilik ise kadrolu ve geçici olarak ayrılmaktadır. Bunlara ek olarak, 4046 ve 399 sayılı Kanunlara göre kapsam içi ve kapsam dışı personeller mevcuttur (Güler, 2003: 2).

C. Hizmet Sunumunda Aracı Kullanma (Taşeronlaşma)

Kamu hizmetlerinin sunumunda devlet memuru ve kamu işçisi çalıştırma biçimindeki geleneksel kamu hizmeti anlayışı, Esnek Üretim Rejiminin devreye girmesiyle birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümün bir boyutu yukarıda anlatılan atipik ve esnek

istihdam biçimlerinin (Yüksel, 2004: 49) yaygınlaşması iken, diğer boyutu daha önce kamu görevlileri eliyle sunulan hizmetlerin işi ihale ile alan özel işletmelere yaptırılmasıdır.

Kısaca taşeronlaşma olarak ifade edilen, kamu çalışanı olmayan özel şirket personeli eliyle hizmet sunulması uygulaması giderek yaygınlaşmaktadır. Bunun başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

- Taşeron kullanımı yoluyla hizmetlerin daha ucuza yerine getirilebilmesi,
- Devlet kadrolarındaki artış eğiliminin durdurulması,
- Kamu çalışanı anlayışının verimliliği sağlamaması,
- Kamuda istihdam biçimlerinin yeterince esnetilememesi,
- Hizmetin alanında uzman olan işletmelerden temin edilebilmesi ve bu suretle hizmette etkinliğin ve kalitenin artması...

Taşeronlaşma yaklaşımı özel işletmelerde de kullanılan ve giderek alanı genişleyen bir uygulamadır. İşletmelerin en iyi yaptıkları işe odaklanmaları ve başkalarının daha iyi yaptığı işleri dışarıdan almaları anlamına gelen dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing), epeyce eski bir uygulamadır. İnşaat sektöründe taşeron kullanımı ve fason imalat yaptırılması eski uygulamalar arasında başta gelmektedir (Koçel, 2011: 385). Dış kaynaklardan yararlanma yaklaşımı özel kesimde önemli bir gelişim gösterirken, kamu kesiminde de önemli ölçüde bu uygulamalara rastlanmaktadır.

Geleneksel anlayışta, bir devlet kurumunun aşçı istihdam etmesi ve yemek hizmetini bir kamu çalışanının sunması sözkonusudur. Yine güvenlik hizmeti özel güvenlik şirketlerinden alınmaktadır. Tarımsal üretim yapan bir kamu kurumunda yemek ve güvenlik faaliyeti, kurumun ana faaliyet konusunun dışında kalmaktadır. Bu hizmetlerin ana faaliyeti yemek ve güvenlik olan şirketlerden alınmasıyla, hizmetin kalitesi ve etkinliğinin artması mümkün olabilmektedir.

Devlet hastanelerindeki tıbbi sekreterlik hizmetlerinin hizmet alımı yoluyla sağlanması, hizmetin daha uzman bir kuruluştan alınması mantığıyla izah edilemez. Hastanede ihtiyaç duyulan tıbbi sekreterlik hizmetini en iyi sağlık sektörünün içinde bulunan hastane yöneticileri bilebilirler. Dolayısıyla buradaki gerekçe daha çok hizmetin daha ucuza alınmasıdır.

Taşeron uygulamalarının, sendikalı istihdamı getirmediği gibi; ücret, yıllık izin, fazla mesai gibi işçi olmanın gerektirdiği asgari hakları dahi sağlayamadığı belirtilmektedir

(Taşkıran, 2011: 2). Esnek istihdam modellerinin gerektirdiği güvencesiz çalışma, belli süreli veya kısmi zamanlı istihdam yöntemlerinin; ücret, izin ve mesai gibi temel çalışma haklarında bir yoksunluğa yol açması ilginçtir.

Kamu örgütlerinin taşeron kullandığı alanların başında; yemek, güvenlik ve temizlik hizmetleri gelmektedir. Kafkas Üniversitesi'nin bu üç alanda dışarıdan hizmet alımının incelendiği bir araştırmada, dışarıdan hizmet alımının Üniversite'ye önemli ekonomik kazanımlar sağladığı tespit edilmiştir (Özdemir, 2010: 11-15).

Kamu mevzuatında değişiklikler yapılarak belli ölçüde esnek istihdam uygulamalarına geçilmiş olmakla birlikte, bunun daha ileriye götürülememesi dışarıdan hizmet alımını öne çıkarmaktadır. Taşeronlaşma olarak nitelenen kamuda dış kaynaklardan yararlanma yaklaşımı; daha ekonomik olması, işin uzmanı olan işletmelerden hizmet alımını sağlaması ve hizmet kalitesini olumlu etkilemesi sebebiyle yaygın hale gelmiştir.

SONUÇ

Fordizm ve Esnek Üretim ve Birikim Rejimi liberal gelişimin birbirini izleyen iki önemli akımını oluşturmaktadır. Fordizm'le birlikte üretimde montaj hattı kavramı gündeme gelmiş ve seri üretime geçilmiştir. Esnek Üretim ve Birikim Rejimi ise, tüketici ihtiyaçlarını karşılamada daha etkin bir yaklaşım olarak ortaya çıkmış ve verimliliği önemli oranda artırmıştır.

Yeni dönemin belirgin özelliklerinden en önde geleni, kuşkusuz talebi öngörme ve belirleme yaklaşımlarının yerine, talep tarafından belirlenme anlayışının hâkim olmasıdır. Bir başka özellik bilgi ve iletişim teknolojilerinin işletmelerde yoğun olarak kullanılmasıdır. Tüketici taleplerini karşılamada sağlanan esnek yaklaşımların ortaya çıkmasında, yeni bilgi ve iletişim teknolojileri önemli katkılar sağlamıştır.

Esnek üretim ve birikim rejiminin temel işletme tipini oluşturan; küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) kavramı, günümüz ekonomik anlayışının öne çıkardığı ve desteklediği bir ekonomik büyüklüğü temsil etmektedir. Günümüze damgasını vuran esnek üretim rejimi KOBİ işletmeciliğinin sağladığı bir imkân olarak belirlemiştir.

İşletme ve üretimin yapısında esnek yaklaşımın önünü açan gelişmeler yaşanırken, işgücü piyasasında da sendikacılığın önemi azalmış ve esnek bir işgücü piyasası ve çalışma ilişkileri yaklaşımı hâkim olmaya başlamıştır.

Post-Fordizmin esnek üretim ve çalışma ilkeleri, kamu personel rejimine de sıçramış ve bir taraftan iş güvencesini zayıflatan sözleşmeli personel, geçici işçilik ve kısmi çalışma modellerini gündeme getirirken, diğer taraftan da taşeronlaşmaya yol açmıştır.

Kamu yönetiminde reform çabalarına kaynaklık eden görüşler olarak; Keynesyen refah devleti anlayışından neo-liberal ekonomiye geçiş, yönetim teorisinde Weberyen hiyerarşik yapılardan farklı örgüt tiplerine ve esnek örgütlenme ve yönetim anlayışına geçiş, özel kesimin rekabetçi yapısı ve kaydettiği ilerlemeler ile sivil toplumdaki gelişmeler gerekçe gösterilmektedir (Murat ve Bağdigen, 2008: 110-112).

Bu gelişmelerin hemen hepsinin arkasında, Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin getirdiği paradigma değişiminin olduğu söylenebilir. Fordist dönemin Keynesyen refah devleti anlayışından Esnek Üretim Rejimine geçiş doğrudan konu aldığımız değişimi ifade etmektedir. Yönetim teorisindeki esnek örgütlenme ve yönetim anlayışları ile özel kesimde esnek uygulamaların getirdiği başarı da Esnek Üretim Rejiminin etkisiyle ortaya çıkmıştır. Sivil toplum örgütlerinin sosyal hayatta daha fazla rol alması ve etkilerinin artması, Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin desteklediği yerelleşme eğilimlerinin bir sonucu sayılabilir. Bu değerlendirme sonucunda, kamu yönetimini etkileyen değişimin arkasındaki temel değişim gücünü teşhis etmek daha kolaylaşacaktır.

Bu değerlendirmenin sonucunda, kamu yönetiminde reform olarak ortaya çıkan yaklaşımların, Yeni Kamu Yönetimi kuramı veya kamu işletmeciliği olarak gelişen uygulamaların Esnek Üretim Rejiminin getirdiği paradigma değişiminin sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Esnek Üretim Biçimi gibi evrensel yaklaşıma sahip dönüştürücü bir kuramın, liberal ekonomiyi etkilediği gibi kamu yönetimini de etkilediği biçimindeki izah makul görünmektedir. Bu görüşün geçerlik kazanabilmesi için, Esnek Üretim Biçiminin kamu yönetimini ne ölçüde etkilediğinin belirlenmesi gereklidir. Bu çalışmada, Esnek Üretim Rejiminin kamu yönetimine etkileri üç ana başlık altında ele alınmış ve ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Özelleştirme, özerkleştirme ve yerelleşme eğilimlerinin artması, kamu yönetiminin etkisine girdiği bir merkezkaç gücün ortaya çıktığını anlatmaktadır. Gerek ekonomik uygulamalarda gerekse yönetim biçiminde merkezin gücü ve etkisi azalmakta, güç dağıtılmak suretiyle özel kesime ve yerel yönetimlere aktarılmaktadır.

Esnek istihdam sistemlerinin kamuya yansmasıyla güvencesiz istihdam, sözleşmeli memurluk, geçici ve mevsimlik çalışma yöntemleri gibi esnek çalışma modelleri sisteme entegre olmuştur. Bunun sonucunda, geleneksel memur ve kamu işçisi tanımlarının çok ötesinde istihdam yöntem ve uygulamaları kamu yönetiminde yerini almıştır.

Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin bir başka etkisi, kamu kesimi istihdamını hizmet alımı yoluyla esnekleştiren taşeron sistemleridir. Dış kaynaklardan yararlanma (outsourcing) biçiminde özel sektörde yer alan bu uygulama, herkesin en iyi yapabildiği işi yapmasını diğer hizmetleri ise dışarıdan almasını gerektirmektedir. Her bir işletmeye ana faaliyet alanında uzmanlaşma imkanı veren bu uygulama, kamu örgütlerine hem bu yönüyle hem de ekonomik hizmet sunumu yönüyle önemli avantajlar sağlayabilmektedir.

1970’li yıllarda gelişen Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin 1980’li yıllardan başlayarak kamu yönetiminin dönüşümünü sağlayan reform hareketlerinin temel dayanağını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple, kamu yönetimindeki değişimi incelerken, liberal ekonominin etkileri ve kamu işletmeciliği üzerinden değil de doğrudan Esnek Üretim ve Birikim Rejiminin etkileri üzerinden analiz yapılması daha yararlı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Amin, Ash, (1997), “Post-Fordism: Models, Fantasies, and Phantoms of Transition”,
Post Fordism A Reader, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK, ss.1.40.
- Arslan, Nagehan Talat, (2010), “Klasik-Neo Klasik Dönüşüm Süreci: Yeni Kamu Yönetimi”,
C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 2, ss.21-38.
- Aslan, Onur Ender, (2005), Kamu Personel Rejimi; Statü Hukukundan Esnekliğe, TODAİE Yayını, Ankara.
- Balcı, Asım, Harun Kırılmaz (2012), *Yeni Kamu Yönetimi Anlayışının Türk Sağlık Sektörüne Yansımaları*; http://www.performans.saglik.gov.tr/content/files/yayinlar_yeni/performans_ve_kalite_uzerine_yazilar/ykytssy.pdf; (10.07.2012).
- Çapar, Selim, (2011), “1980 Sonrası Türk Kamu Yönetiminin Değişim ve Dönüşümü”,
İdarecinin Sesi, Ocak-Şubat 2009, ss.36-40.
- Çelebi, Işın, (1995) *Yeni Bir Düzen Anlayışı Özelleştirme*, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Murat, (2006), “Endüstriyel Bölgelerde Sosyal Sermaye ve Güven: Üçüncü İtalya Örneği”,
Ege Akademik Bakış, Ege Üniversitesi Yayını, C.6, S.1, Ocak,2006, ss.74-86.
- Dinçer, Ömer, Cevdet Yılmaz, (2003), *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma 1: Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Drucker, Peter F., (1991), *Yeni Gerçekler*, (Çev. Birtane Karanakçı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Dyer, G., (1982), *Advertising as Communication*, London, Methuen’den aktaran Yavuz, Şahinde, (2006), “Reklam ve Popüler Kültür”, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.27, ss.149-161.

- Elam, Mark, (1997), "Puzzling out the Post-Fordist Debate", *Post Fordism A Reader*, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK.
- Eraydın, Ayda, (1992), Post-Fordizm ve Değişen Mekânsal Öncelikler, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Esser, Josef and Joachim Hirsch, (1997), "The Crisis of Fordism and the Dimentions of a Post-Fordist Regional and Urban Sructure", *Post Fordism A Reader*, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK, 1997, ss.71-98.
- Güler, Birgül Ayman, (2003), "Türkiye'de Kamu Personel Rejimi Esasları", *Türkiye'de Kamu Personel Rejiminin Yeniden Yapılandırılması Sempozyumu*, Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı ve TÜHİS, Hilton Oteli-Ankara, 22-23 Şubat 2003.
- Güzelsarı, Selime, (2004), "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni kamu İşletmeciliği ve Yönetişim yaklaşımları", *Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları*, (Ed. Kemal Öktem, Uğur Ömürgönülşen), İmaj Yayınevi, Ankara, ss.85-137.
- Harvey, David, (1991), *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Massachusetts.
- Jessop, Bob,(1997), "Post-Fordism and State", *Post Fordism A Reader*, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK, 1997, ss.251-279.
- Kanberoğlu, Zafer, (2008), *KOBİ'lerin Bölgesel Kalkınma Üzerine Etkileri: Van İli Üzerine Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Klinger, Donald E., Dahlia Bradshaw Lynn, (1997), "Beyond Civil Service: Changing Face of Public Personnel Management", *Public Personnel Management* V.26, No. 2, Summer 1997.
- Koçel, Tamer, (2011), *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, İstanbul.
- KOSGEB, (2005), *Ekonomik Kalkınmada Sosyal Sermayenin Rolü*, Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Merkezi Müdürlüğü Yayını, Ankara, Mart 2005; <http://www.kosgeb.gov.tr/>.
- Kumar, Krishan, (1995), Sanayi Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma; Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, (Çev. Mehmet Küçük), Dost Kitabevi Yayını, Ankara.
- Mahmutoğlu, Abdulkadir, (2007), *Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri Alanında Yaşanan Global Gelişmeler*; http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UploadedFiles/AbdulkadirMahmuto%F0lu%2029-52.doc; 01.01.2007.
- Murat, Güven, Muhlis Bağdigen, (2008), *Kamu İdarelerinde Stratejik Plânlama ve Yönetim*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Murray, Robin, (1989), "Fordism and Post-Fordism", *In Hall and Jacques*, pp.38-53.
- Özdemir, Halil Özcan, (2010), "Kamu Kuruluşlarında Dış Kaynaklardan Yararlanma "Outsourcing": (Kafkas Üniversitesi Örneği)", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 20, Nisan - Mayıs - Haziran 2010, ss.1-16.
- Özer, Akif, (2005), "Günümüzün Yükselen Değeri: Yeni Kamu Yönetimi", *Sayıştay Dergisi*, Ekim-Aralık 2005, Ankara.
- Pollard, Michael, (1996), *Henry Ford ve Ford*, (Çev. Ayşe Aydoğan), İlk Kaynak Yayınları, Ankara.

- Sayan, İpek Özkal ve Aziz Küçük, (2012), "Türkiye'de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, No. 67-1, ss. 171-203.
- Sezen, Seriyeye, (2003), *Türk Kamu Yönetiminde Kurullar*, TODAİE Yayını, Ankara.
- Sternberg, Ernest, (1993), *Transformations: the eight new ages of capitalism*, Mimeo, Department of Planning and Design, State University of New York, Buffalo., aktaran Ash Amin, "Post-Fordism: Models, Fantasies, and Phantoms of Transition", *Post Fordism A Reader*, (Ed. Ash Amir), Blackwell, Oxford UK 1997, s.1,2.
- Swyngedouw, E. (1986), "The Socio-Spatial Implications of Innovations in Industrial Organisation. Working Paper, No.20, John Hopkins European Center for Regional Planning and Research" Lille, 1986'dan aktaran David Harvey, (1991), *The Condition of Postmodernity*, Blackwell, Massachusetts, s.177-179.
- Şaylan, Gencay,(2002), *Postmodernizm*, İmge Yayınları, 2.b., Ankara.
- Taşkıran, Gülçin, (2011), "Taşeron İşçilerde Örgütlenme Sorunları: Sağlık İşçileri Üzerinde Bir Araştırma", III. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu (24-25 Ekim 2011) Kocaeli-Poster Bildiri.
- Tekeli, İlhan, (1996), "Katılımdan beklentilerimiz Zaman içinde Nitelik Değiştiriyor" *Ada Kentliyim*, No. 3, Sonbahar 1996, s. 23-24'ten aktaran Ökmen M., Özer B., (2007), "Küreselleşme-Yerelleşme Dikotomisinin Açılımları Üzerine Bir Tartışma", *Küresel Esintiler ve Yerel Etkiler Sarmalında Türk Kamu Yönetimi*, (Ed. A.Yılmaz, Y. Bozkurt), Gazi Kitabevi, Ankara.
- Yavuz, Şahinde, (2006), " Reklam ve Popüler Kültür", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, S.27, ss.149-161.
- Yüksel, İhsan, (2004), "Çalışma Yaşamı Kalitesinin Tipik ve Atipik İstihdam Açısından İncelenmesi", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5/1, ss.47-58.